

УДК 371.4:844

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.68-1.2>**Т. В. Бондар**аспірантка кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

РОЗВИТОК І НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ НАУКОВО-ПРОСВІТНИЦЬКОГО ТОВАРИСТВА «ЗНАННЯ» УКРАЇНИ (КІНЕЦЬ ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ) У КОНТЕКСТІ НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті досліджується розвиток і напрями діяльності Товариства «Знання» України (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) як складової частини неформальної освіти, передбаченої Законом України «Про освіту» (2019) [11], в умовах відродження, розвитку держави, технічного прогресу та глобальної соціальної інтеграції. Представлено ключові етапи діяльності Товариства. Спираючись на архівні дані, досліджено факт заснування Товариства «Знання» в Україні (1947 р.), визначено період діяльності під ідеологічним впливом Комуністичної партії УРСР (1947–1989 рр.) та в умовах незалежної демократичної України (1990–2018 рр.), зокрема, як всеукраїнської громадської організації, яка активно займається поширенням знань серед різних верств населення, науково-просвітницькою та інформаційно-освітньою діяльністю.

В умовах досліджуваного періоду представлено основні напрями діяльності Товариства «Знання» України, такі як: лекційна діяльність у науково-просвітницьких центрах, видавнича діяльність, співпраця з державними органами влади та установами, створення приватного освітнього закладу, благодійна діяльність. На прикладах роботи науково-просвітницьких центрів Товариства «Знання» України розкрито основні форми роботи: лекції, семінари, конференції, симпозиуми, курси, бесіди, конференції, тематичні вечори, круглі столи, клуби, тематичні виставки, професійні дискусії школи, організація міжнародних конкурсів. У результаті дослідження виявлено, що Товариством «Знання» України впродовж досліджуваного періоду було засновано недержавний вищий навчальний заклад «Університет Сучасних Знань». Активно розвивалася видавнича діяльність, де провідними виданнями стали журнали «Трибуна», «Наука і суспільство», «Наше небо», «Наука і культура». Відзначена просвітницька робота Товариства з Національною радіокомпанією України.

У ході дослідження розкрито поняття неформальної освіти, як будь-якої освіти, організованої поза межами формальної освіти, що має свої освітні цілі, часові межі та форми, серед яких громадські об'єднання.

Ключові слова: Товариство «Знання», напрями діяльності, форми роботи, науково-просвітницькі центри, лекції, журнал.

Постановка проблеми. Просвітницька науково-освітня діяльність громадських товариств у контексті неформальної освіти спрямована на підвищення рівня правової, екологічної, духовної, наукової, державницької культури тощо. Актуалізація уваги до питання розвитку і напрямів діяльності науково-просвітницького Товариства «Знання» України зумовлена необхідністю вивчення досвіду просвіти науково-освітніх знань неформальним способом, передбаченим статтею 8 Закону України «Про освіту» (18.12.2019 р.) [11], який стає щодалі актуальним на сучасному етапі розвитку освіти та національного відродження України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основу досліджень становлять наукові положення та висновки щодо: діяльності Товариства «Знання» України (М. Коропатник, І. Хохліна, Н. Житкова, Л. Круглова, І. Козинець); обґрунтування неформальної освіти, її форм та методів (І. Дичківська, Н. Павлик, О. Василенко, В. Бахрушин, О. Аніщенко, О. Баніт, Н. Зінченко,

О. Волярська, Н. Дорошенко, С. Зінченко, Л. Сігаєва, Л. Лук'янова, Н. Терьохіна, Т. Ткач, П. Ходкінсон, Р. Дейв та інші).

Мета статті – висвітлення розвитку і напрямів роботи науково-просвітницького Товариства «Знання» України в кінці ХХ – початку ХХІ ст., освітня діяльність якого спрямована на організацію, забезпечення та реалізацію освітнього процесу в неформальній освіті відповідно до Закону України «Про освіту» (18.12.2019 р.) [11].

Виклад основного матеріалу. Товариство «Знання» України як суспільний інститут бере свій початок 4 червня 1947 р. як «Українське товариство з поширення політичних і наукових знань» [2]. У 1963 р. його перейменовано на Товариство «Знання» УРСР [3, с. 1]. Впродовж радянського періоду метою діяльності Товариства, відповідно до Статутів Всесоюзного товариства «Знання» (1947, 1964, 1968, 1975, 1982 рр.), за якими діяло Товариство «Знання» УРСР до 1990 р., була пропаганда політичних і наукових знань серед населення, а основним напрямом роботи була

лекційна діяльність [15; 16; 17; 18], якій був власний ідеологічний складник Комуністичної партії.

Після ухвалення Верховною Радою УРСР «Декларації про державний суверенітет України» (16 липня 1990 р.) [1] зміна курсу державотворення в бік незалежної України позначилася на діяльності Товариства. Так, у листопаді 1990 р. відбувся Установчий з'їзд Товариства під головуванням академіка В. Шинкарука, на якому було прийнято власний Статут, товариство перейменовано на Товариство «Знання» України [4], яким воно залишається дотепер. Відзначимо, що з цього етапу відповідно до Статутів (1990, 2018 р.) [13; 14] діяльність Товариства базується на здійсненні культурної, просвітницької, освітньої та наукової діяльності; на сприянні розвитку України, збереженні традицій, підвищенні рівня національної свідомості українського народу; утвердженні в суспільстві загальнолюдських та демократичних цінностей; поширенні серед громадян наукових, культурних досягнень України та світової цивілізації; збереженні та запровадженні новітніх технологій у сфері просвітницької діяльності, сприянні реалізації прав громадян на неперервну (неформальну) освіту [14]. Керуючись зазначеними засадами та постулатами міжнародної спільноти, які відображені в нормативних документах ЮНЕСКО, Європейського Союзу, що неформальна освіта є невід'ємною частиною демократичних процесів в освіті і державотворенні, та спираючись на набутий досвід лекційної діяльності, Товариство «Знання» України розвинуло ряд напрямів роботи в неформальній освіті.

У процесі аналізу тлумачення поняття «неформальна освіта» було виявлено, що науковцями виділено сукупність визначень цього поняття. Знаходимо, визначення у Н. Павлик за Проектом «Європейський центр Знань про Молодь» (2009), що визначає неформальну освіту як будь-яку організовану поза формальною освітньою (державні й недержавні освітні заклади) діяльність, що доповнює формальну освіту, забезпечує засвоєння умінь і навичок, необхідних для соціально та економічно активного громадянина країни. Ця освітня діяльність структурована, має освітні цілі, визначені часові межі, інфраструктурну підтримку та проходить усвідомлено. Отримані знання зазвичай не сертифікуються, але це можливо [10, с. 6–7]. Дослідниця Л. Сігаєва неформальну освіту визначає як спільне, групове навчання у формах курсів, гуртків за інтересами, громадських об'єднань [12, с. 14–23]. Отже, будемо розглядати неформальну освіту на прикладі діяльності громадського науково-просвітницького Товариства «Знання» України.

Варто зауважити, що у 1990 р. Товариство «Знання» України, від'єднавшись від держави та провівши декомунізацію, зіштовхнулось із новими викликами: біля 30% членів Правління

вибули з його складу, до 40% практично не брали участь у роботі органу, лише 30% складу Товариства брали участь у роботі, в основному це була Президія і Бюро Президії, всі кошти було без волі «знанівців» переведено на рахунки за межі України [4]. Так, з метою збереження та ефективного розвитку матеріальної бази Товариства «Знання» України відповідно до Статуту [13] президією правління Товариства було створено єдиний господарський комплекс. Упродовж досліджуваного періоду президією правління Товариства розроблялися «Комплексні цільові програми діяльності і розвитку Товариства «Знання» України», що були зосереджені на таких напрямках діяльності, як: створення госпрозрахункових науково-просвітницьких центрів (далі – НПЦ) та проведення лекційної діяльності, видавнича діяльність, співпраця з державними органами влади та установами, створення приватного освітнього закладу, благодійна діяльність.

Здійснивши аналіз роботи на основі архівних матеріалів Товариства «Знання» України» [5; 6; 7; 8; 9], визначаємо, що госпрозрахункові науково-просвітницькі центри створено на базі колишніх науково-методичних секцій і рад з метою проведення лекційної діяльності за різними галузевими напрямками. Основні напрями роботи центрів зосереджено на:

- патріотичному вихованні (науково-просвітницький центр «Українознавство», «Український центр духовної культури»);
- екологічному вихованні («Технології охорони довкілля та медицини»);
- правовому вихованні («Міжнародна політика», «Конфліктологія та переговори», «Економіка»);
- науковому вихованні («Центр перекладів та вивчення мов», «Київський планетарій»);
- інформаційно-інноваційних технологіях («Центр інформаційних технологій», «Інформатика та енергетика», «Кадри»);
- політично-державному та міжнародному складниках («Політичний менеджмент», «Інститут політики», «Знання – круїз», «Центр виставок ярмарок, професій», НПЦ «Економіка. Наука. Техніка»).

Науково-просвітницькі центри залучають і об'єднують викладачів та фахівців галузевих напрямів до своєї діяльності, які також є членами Товариства. Наведемо приклади діяльності науково-просвітницьких центрів, щоб детально розглянути форми і зміст роботи Товариства «Знання» України.

Робота НПЦ «Українознавство» спрямована на лекційне забезпечення: а) відродження духовності, національних традицій культурного громадського життя українського народу; б) Державних комплексних програм, наприклад, такої як «Українська мова»; в) самоутвердження

України як незалежної демократичної держави європейського зразка. Основними формами роботи є лекційна діяльність, бесіди, консультації, тематичні вечори, круглі столи, клуби юного українознавця та інше. Центр проводить роботу з підвищення кваліфікації національних кадрів з українознавства, ліцензованих Міністерством освіти України (ця практика співпраці спостерігається впродовж усього досліджуваного періоду) [5; 7]. Забезпечена робота Всеукраїнського постійно діючого безкоштовного лекторію з українознавства для особового складу Збройних Сил України (м. Дніпро, м. Черкаси, м. Кривий Ріг), а також для військових формувань і академічних військових установ (м. Київ, м. Бориспіль). Також лекторами, письменниками проводилися лекції працівникам внутрішніх військ МВС України [6].

Діяльність «Українського центру духовної культури» координує свою діяльність із Секціями суспільних наук НАН України, творчою інтелігенцією, поєднуючи форми і методи усної і друкованої пропаганди, має практику в освітньому туризмі, співпрацюючи з обласними державними організаціями (Київська, Черкаська, Сумська, Чернігівська та інші). Впродовж усього досліджуваного періоду, а особливо з початку 2000-х рр., реалізує широку видавничу програму. Серед загалу визнання мають літературні серії «Український історичний роман» (38 книг), серії «Духовні скарби України» (22 книги), «Історія релігії в Україні» (5 томів), «Історія української соціологічної думки» (2 томи) тощо. Спільно з Інститутом ім. Г.С. Сковороди НАН України видає щомісячний філософський альманах «Мультиверсум», а з філософським факультетом Київського національного університету імені Тараса Шевченка – журнал «Політологічний вісник», які виходять дотепер. Також у досвіді видавництва є публіцистична і художня література, наукові монографії, посібники, календарі тощо [7; 8].

НПЦ «Технологія охорони довкілля та медицини» співпрацює з відповідальними галузевими міністерствами (Міністерство охорони здоров'я, Міністерство екології), проводячи для науковців, представників промислових підприємств і фірм конференції, лекції з важливих екологічних питань: проблеми життєдіяльності людини та охорони навколишнього середовища; екологічні проблеми промислових підприємств і перспективи їх вирішення в межах співробітництва з Європейським Союзом; медико-екологічні аспекти під час використання відходів виробництва і споживання тощо [6; 8; 9].

НПЦ «Центр перекладів та вивчення мов» має практику навчання студентів англійської, французької, німецької, італійської мов, а також української та російської для іноземців. Центр

має досвід кваліфікованого перекладу тестів з/на 39 мов світу, з економічної, правової, науково-технічної, художньої галузей [7; 9].

Важливе значення в діяльності Товариства посідає робота планетаріїв (Київський, Харківський, Донецький, Херсонський, Чернівецький), де проводяться лекції, екскурсії на навчальну, науково-популярну, літературно-художню тематику [6]. Серед них виділяється осучаснений *НПЦ «Київський планетарій»*, який має досвід роботи із загальноосвітніми школами, коли учні відвідують абонементні лекції, за тематикою пов'язані зі шкільною програмою. Планетарій має практику запровадження шкіл, наприклад «Школа астрономії» (2007), міжнародних конкурсів («Всесвіт очима дітей», 2011 р.) тощо [9].

НПЦ «Кадри» щорічно виграє державний тендер на навчання безробітних. Має досвід співпраці з Міністерством фінансів, Міністерством палива та енергетики, Міністерством транспорту, Головним контрольно-управлінням України, з якими запроваджувалася робота постійно діючих семінарів з питань: вдосконалення внутрішньовідомчого фінансового контролю на підприємствах; фінансова звітність – підготовка та принципи її складання з урахуванням змін і доповнень; інвестиційні проекти – вибір, розроблення, управління їх реалізацією; проблема узгодження положень (стандартів) бухгалтерського обліку та міжнародних стандартів фінансової звітності тощо [7]. Подібну практику роботи має *НПЦ «Інформатика та енергетика»*. *НПЦ «Кадри»* ще у 2000 р. набув ліцензованого права проведення освітньої діяльності за такими напрямками: оператор персонального комп'ютера, бухгалтер, секретар керівника, продавець, бармен, офіціант, кухар [7; 8].

Роботу *НПЦ «Знання – круїз»* зосереджено на підвищенні кваліфікації фахівців з освіти шляхом їх участі в міжнародних семінарах, конференціях, тематичних виставках, професійних дискусіях з іноземними колегами. Центр має досвід роботи з Грецією, Швейцарією, Тунісом, Об'єднаними Арабськими Еміратами, Німеччиною, Італією тощо [6; 9].

У 2000 р. президією правління було створено *НПЦ «Політичний менеджмент»* з метою допомоги представникам політичних партій і громадських організацій демократичного спрямування опанувати знання їхніх проблем політичного напрямку та роботи з громадськістю [7]. У 2004 р. було створено *НПЦ «Економіка. Наука. Техніка»*, який також запровадив досвід проведення науково-практичних конференцій, навчальних курсів для громадських об'єднань, проведенні місцевих і республіканських навчальних семінарів для організацій, ознайомлюючи з цивілізованими технологіями проведення політичних компаній та роботи з громадськістю [7; 8].

Окремої уваги заслуговує створення Товариством «Знання» України в січні 2002 р. приватного вищого навчального закладу – Університету Сучасних Знань. Його створено на виконання п. 18 Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження заходів щодо державної підтримки розвитку науково-просвітницької діяльності» громадських організацій на період до 2004 року» від 13.12.2001 р. № 564-р. [6]. За час існування університету було сформовано такі напрями підготовки фахівців: «Психологія», «Екологія», «Охорона навколишнього середовища», «Правознавство», «Фінанси і кредит» «Облік і аудит», «Менеджмент», «Філологія». Університет співпрацює з видавництвом Товариства з випуску навчальних посібників («Економіка підприємства»), книг (багатотомне видання М. Драгоманова «вибрані праці»), брошур [9].

За досліджуваний період активно розвивався такий напрям діяльності Товариства «Знання» України, як видавнича діяльність. Провідним журналом Товариства є «Трибуна», яка зосереджує увагу на публікаціях публіцистичних нарисів про видатних особистостей в українській науці, про розвиток політичної науки в Україні, вміщує матеріали про просвітницьку діяльність самого Товариства. Ґрунтовні наукові статті публікуються в щорічнику «Наука і культура», в журналах «Наука і суспільство», «Наше небо» [6; 7; 9]. Видавництво налагодило співпрацю з національними університетами, такими як Київський економічний університет ім. Вадима Гетьмана, Київським національним університетом ім. Тараса Шевченка тощо.

У своїй практиці впродовж досліджуваного періоду Товариство «Знання» України працювало за таким напрямом роботи, як співпраця з Національною радіокомпанією України, запровадивши радіопрограму «Пульсар» (2007 р.), де постійно брали участь провідні вчені [7].

Варто відзначити благодійний напрям роботи Товариства «Знання» України, який полягає в безкоштовному забезпеченні друкованою продукцією загальноосвітніх шкіл, Збройних Сил України та вищих навчальних закладів.

Товариство «Знання» України впродовж досліджуваного періоду має досвід тісної співпраці з державними органами влади та установами: Міністерством охорони здоров'я, Міністерством екології, Міністерством фінансів, Міністерством палива та енергетики, Міністерством транспорту, Головним контрольним управлінням України, обласними державними адміністраціями Києва, Черкаса, Сума, Чернігова тощо. Товариство співпрацювало також із державними освітніми закладами НАН України, Інститутом ім. Г.С. Сковороди НАН України, Київським національним університетом імені Тараса Шевченка, Київським економічним університетом ім. Вадима Гетьмана тощо.

Має міжнародні зв'язки з країнами Європейського Союзу, ОАЕ тощо.

Висновки і пропозиції. Отже, Товариство «Знання» України заслуговує на врахування досвіду в умовах розвитку національного інтелектуального потенціалу та державотворення як неформальної форми освіти. Товариство «Знання» України в кінці ХХ – початку ХХІ ст. у своїй діяльності напружувало такі напрями роботи, як: створення науково-просвітницьких центрів з організацією лекційної діяльності, видавнича діяльність, співпраця з державними органами влади та установами, створення освітнього закладу, благодійна діяльність. Широко використовували такі форми роботи, як: лекції, семінари, конференції, симпозиуми, курси, бесіди, консультації, тематичні вечори, круглі столи, клуби, тематичні виставки, професійні дискусії школи, організація міжнародних конкурсів.

Вважаємо за необхідне подальше вивчення питання видавничого напрямку роботи Товариство «Знання» України в середині ХХ – початку ХХІ ст.

Список використаної літератури:

1. Законодавство України : Декларація про державний суверенітет від 16.07.1990 р. № 55-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/55-12>
2. Матеріали Товариства «Знання» Української УРСР // ЦДАВО України. Ф. 4618. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 11–12.
3. Матеріали Товариства «Знання» Української УРСР // ЦДАВО України. Ф. 4618. Оп. 1. 39 Арк.
4. Матеріали Установчого З'їзду Товариства «Знання» України // Архів Товариства «Знання» України. Київ, 1990.
5. Матеріали II З'їзду Товариства «Знання» України // Архів Товариства «Знання» України. Київ, 1993.
6. Матеріали III З'їзду Товариства «Знання» України // Архів Товариства «Знання» України. Київ, 1999.
7. Матеріали IV З'їзду Товариства «Знання» України // Архів Товариства «Знання» України. Київ, 2004.
8. Матеріали V З'їзду Товариства «Знання» України // Архів Товариства «Знання» України. Київ, 2008.
9. Матеріали VI З'їзду Товариства «Знання» України. *Архів Товариства «Знання» України*. Київ. 2012.
10. Павлик Н. Теорія і практика організації неформальної освіти молоді : навчальний посібник. Житомир : ЖДУ ім. Івана Франка, 2017. 162 с.
11. Про освіту : Закон України від 18.12.2019 р. № 392-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 24.01.2020).
12. Сігаєва Л. Міжнародне співробітництво у сфері освіти дорослих. *Порівняльна професійна педагогіка*. 2012. № 1. С. 14–23.

13. Статут Товариства «Знання» України. Київ, 1990.	16. Устав Всесоюзного общества «Знание». Москва : «Знание», 1968.
14. Статут Товариства «Знання» України. Київ, 2018.	17. Устав Всесоюзного общества «Знание». Москва : «Знание», 1973.
15. Устав Всесоюзного общества по распространению политических и научных знаний. Москва : изд-во Академии наук СССР, 1964.	18. Устав Всесоюзного общества «Знание». Москва : «Знание», 1982.

Bondar T. Development and directions of activity of the scientific and educational society «knowledge» of Ukraine (end of XX – beginning of XXI century) in the context of non-formal education

The article explores the development and directions of the «Knowledge» Society of Ukraine (end of XX – beginning of XXI centuries) activity as a component of non-formal education, envisaged by the Law of Ukraine «On Education» (2019) [11], in the conditions of revival, state development, technological progress and global social integration. The key stages of the Society's activity are presented. Based on archival data, the fact of the foundation of the «Knowledge» Society in Ukraine (1947) was investigated, the period of activity under the ideological influence of the Communist Party of the USSR (1947–1989) and in the conditions of an independent democratic Ukraine (1990–2018) was determined. In particular, as an all-Ukrainian non-governmental organization actively involved in dissemination of knowledge among various segments of the population, scientific, educational and information-educational activities.

During the study period the main directions of activity of the «Knowledge» Society of Ukraine are presented as: lectures in scientific-educational centers, publishing activity, cooperation with state authorities and institutions, creation of a private educational institution, charitable activity. On the examples of work of scientific-educational centers of the «Knowledge» Society of Ukraine the basic forms of work are revealed: lectures, seminars, conferences, symposia, courses, talks, consultations, thematic evenings, round tables, clubs, thematic exhibitions, professional discussions of the school, organization of international contests.

The research revealed that the «Knowledge» Society of Ukraine established a non-governmental «University of Modern Knowledge» during the period under study. An active publishing activity developed, where the leading editions were the «Tribune», «Science and Society», «Our Sky», «Science and Culture» magazines. The educational work of the Society with the National Radio Company of Ukraine was noted.

In the course of the study, the concept of non-formal education, as any education organized outside of formal education, which has its educational goals, timeframes, forms was revealed.

Key words: Society «Knowledge», directions of activity, forms of work, scientific-educational centers, lectures, journal.